

Barbara Krasińska

Biblioteka Główna Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie

Rola wizualnych przekazów informacji w docieraniu do najmłodszych czytelników

*Człowiek nie rodzi się czytelnikiem.
Staje się nim dopiero na skutek
wrastania w konkretną kulturę. [1]*

Joanna Papużyńska

Streszczenie: Celem artykułu jest skupienie uwagi nad zagadnieniami współczesnych form docierania do najmłodszych czytelników [2], w tym zastanowienie się nad metodami inicjowania czytelnictwa poprzez towarzyszące często komunikatom werbalnym — przekazy **wizualne**. Rozważania dotyczyć będą następujących problemów: recepcji u dzieci, sposobu odbierania bodźców, atrakcyjności wizualnego przekazu, technik na zapamiętywanie, prób „ocieplania” wizerunku biblioteki, roli aktywnego udziału dzieci w przyswajaniu wiedzy (element zadania, przygody, misji). Zaprezentowane zostaną także przykłady wybranych materiałów graficznych towarzyszące bibliotecznym spotkaniom z najmłodszymi czytelnikami (na przykładzie Biblioteki Główniej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie) [3]. **Słowa kluczowe:** inicjacja czytelnicza, grafika, wizualizacja informacji, biblioteka, sztuka.

Wprowadzenie

Proces komunikacji człowieka z otaczającym go światem odbywa się głównie za pomocą obrazów i słów. Informacje o otaczającym świecie zdobywane są przy pomocy dwóch kanałów percepcyjnych (wzroku i słuchu), gdzie udział wzroku jest około 7-krotnie większy niż słuchu. Słowno-obrazowy charakter mają również kody wewnętrzne systemu poznawczego człowieka, obejmujące procesy pamięci, wspomnień, myśli i marzeń [4]. Z wiedzy tej korzystają od wielu lat przedstawiciele różnych dziedzin (społecznych, politycznych, także komercyjnych), próbujący wywrzeć wpływ na człowieka. Historia uczy, że nie jest to takie trudne (np. efektywność akcji propagandowych z wykorzystaniem plakatów w dobie plebiscytu na Śląsku — tzw. „wojna na płotach”, zmasowana akcja propagandowa plakatów BHP w socjalistycznej Polsce czy zagraniczne

przykłady wykorzystania „obrazu” w walce o klienta np. w Stanach Zjednoczonych doby kapitalizmu, tj. walki producentów nastawionych na sprzedaż produktów za wszelką cenę [5]).

Obraz przemawia, mało tego — trafia celnie (często podświadomie) w umysły odbiorców, w tym także najmłodszych. Ponadto dzisiaj „współczesna rzeczywistość określana jako cywilizacja wizualna narzuca konieczność kształcenia umiejętności widzenia, przeżywania i rozumienia tej rzeczywistości” [6], zachęca do czynnego udziału w jej tworzeniu i odbieraniu (za każdym razem w inny sposób). Stąd niebagatelna rola biblioteki w docieraniu do czytelników — w tym także tych najmniejszych — za pomocą „zobrazowanej” informacji.

Bibliotekarze zdają sobie dzisiaj sprawę z faktu, iż potrzeba kontaktu z książką zaistnieć może dopiero wówczas, gdy wprowadzimy ją w obręb doświadczeń osobistych dziecka [7]. Natomiast, aby to zrobić, należy w odpowiedni sposób, celnie zaprojektowanym (spreparowanym) komunikatem (wizualnym) trafić bezpośrednio do umysłów najmłodszych. Nie należy zapominać przy tym, że „każde doznanie wzrokowe osadzone jest w kontekście czasowo-przestrzennym” [8] — biblioteka to nowe miejsce, jeszcze „nieoswojone” dla najmniejszych odbiorców, przestrzeń „poważna”, czasami surowa i chłodna, często też niezachęcająca do zdobywania pierwszych czytelnicznych doświadczeń. Celem bibliotekarzy jest wytworzenie u odbiorcy samoistnych potrzeb czytelnicznych czy motywów, które skłaniałyby go do samodzielnego obcowania z literaturą [9].

Biblioteki dzisiaj nie ograniczają się tylko do roli bezimiennego pośrednika między książką a odbiorcą; przygotowując swoją ofertę (m.in. biblioteczne szkolenia dla najmłodszych, konkursy, wystawy, wycieczki po zakamarkach swoich instytucji itp.) wychodzą naprzeciw oczekiwaniom najmłodszych czytelników. Akcje społeczno-kulturalne adresowane są do coraz większego grona młodych osób. Ważne jednak, aby podobnie jak w przypadku starań związanych ze sferą biblioterapii [10], również i oprawa graficzna imprez bibliotecznych (oczywiście obok odpowiednio przygotowanego programu merytorycznego) była dostosowana do cech psychofizycznych adresatów danego przedsięwzięcia [11]. Ma to nierozzerwalny związek ze stadiami rozwojowymi najmłodszych, o których bibliotekarze powinni pamiętać.

Ponadto „wchodzenie w sferę kontaktów czytelnicznych jest bardzo powolne, znacznie powolniejsze niż w przypadku innych środków przekazu kulturalnego” [12], co więcej „kontakt czytelniczny wyróżniony jest także spośród innych kontaktów kulturowych jako odznaczający się maksymalną plastycznością i elastycznością w stosunku do potrzeb odbiorcy” [13] — to wielka zaleta obcowania z młodymi umysłami, o której bibliotekarze planujący program jakiegokolwiek przedsięwzięcia społeczno-kulturalnego dla najmłodszych również nie mogą zapominać.

Warto także dodać, że „myślenie plastyczne, oddziaływanie formy plastycznej, znaków wizualnych w najczystszej formie występuje najczęściej w kontakcie

z dziełem sztuki” [14] i warto takie elementy (np. obrazy czy rzeźby, przedstawienia teatralne itp.) włączyć w scenariusze pierwszych doświadczeń czytelnicznych dla najmłodszych.

Percepcja u dzieci. Rola obrazu w procesie dydaktycznym

„Jak widzi dziecko?” — pytanie to jest zasadne tym bardziej, iż, jak wskazują badania, jest to istota reagująca już w kilka miesięcy po urodzeniu bardzo żywo na swoje otoczenie [15]. Odpowiedź ma niebagatelną rolę nie tylko dla rodziców, ale także dla całej sfery szkolnictwa i przemysłu. Projektanci książek, ilustratorzy, twórcy gier i drukowanych zabaw dla dzieci czerpią wiedzę z prowadzonych od wielu lat obserwacji nad percepcją najmłodszych. Z analiz psychologów wynika, że dziecko postrzega inaczej niż człowiek dorosły i dopiero od około jedenastego roku życia sytuacja ta zaczyna się zmieniać.

Badania wskazują, że u dzieci w wieku wczesnoszkolnym w procesie nauczania istotna jest dominacja obrazów nad tekstem. Obraz jest narzędziem przekazywania treści merytorycznych oraz ważnym elementem motywacyjnym [16]. Jak pisze Gabriela Krajewska, środki obrazowe mogą stanowić jedno ze źródeł wiedzy, pełnić rolę wprowadzenia do tematu lekcji, mogą uzupełniać materiały tekstowe, są nieocenioną pomocą w zapamiętywaniu. Należy przy tym pamiętać, że każdy uczeń niezależnie od wieku oraz płci charakteryzuje się odmiennymi preferencjami percepcji. Według badaczki istnieją trzy główne rodzaje modalności, czyli sposobu reagowania u dzieci na nowe bodźce: uczniowie, którzy najszybciej uczą się poprzez słuchanie (słuchowcy), ci, dla których szeroko pojęty ruch jest niezbędny do efektywnej i szybkiej nauki (kinestetycy) oraz tacy, którzy najszybciej zapamiętują poprzez wizualne przedstawienie danego zjawiska (wzrokowcy). Szczególną zaś rolę w osiągnięciu sukcesu w szkole przypisuje właśnie modalności wzrokowej [17]. Istotną kwestią jest oddziaływanie na uczące się dziecko w sposób jak najbardziej efektywny, by mogło ono przyswoić optymalną ilość materiału w najwygodniejszy dla siebie sposób.

Jak zauważa Krajewska, szczególnie dobrze zapamiętywane są obrazy łatwe do nazwania, ważne jest także to, by odbiór informacji odbywał się dwukanałowo (czyli na zasadzie elementów obrazowych i werbalnych) oraz by był zsynchronizowany. Najsilniejszy efekt obrazowo-słuchowy uzyskuje się wtedy, gdy informacje wizualne ilustrują informacje werbalne [18].

Obrazy, zarówno te odbierane z zewnątrz w postaci dzieł sztuki, ilustracji książkowych, filmów, plakatów, jak i wewnętrzne (wyobrażenia ludzka) — są bardzo istotnym składnikiem ludzkiego doświadczenia, ponadto w procesach poznawczych są one jednym z podstawowych sposobów reprezentacji świata. Warto zauważyć, że stan ten zmienia się wraz z rozwojem dziecka; po pierwszych latach nauki rola obrazów w procesie uczenia się oraz zapamiętywania stopniowo ewoluuje; proporcje obrazu względem tekstu powoli ulegają reorien-

tacji, dochodzi do integracji sztuk, do współlistnienia obrazu i słowa. Te dwa elementy stają się równie ważne.

Istotne, by ilustracje oglądane przez dziecko w wieku wczesnoszkolnym nawiązywały w jakiś sposób do jego przeżyć i doświadczeń, by miały komunikatywną formę oraz były estetyczne [19]. Stąd wykorzystywanie w materiałach wizualnych dla najmłodszych znanych im motywów (postaci z bajek) czy kolorów. Zdaniem badaczki wielkie znaczenie w recepcji treści u najmłodszych ma humor, który nie zawsze można wyrazić słowami, niezmiernie ważna jest ekspresja mimiczna ukazywanych postaci, do której młodzi odbiorcy przywiązują wielką wagę. Dostarcza ona dzieciom nie tylko informacji na temat zilustrowanej sytuacji, ale również jest atrakcyjną formą zainteresowania ucznia, co może mieć pozytywny wpływ na jego motywację do dalszej nauki [20]. Dziecko przekłada na siebie emocje np. bohaterów książek, utożsamia się z nimi, współczuje im, czuje strach czy radość.

Wielu badaczy zwraca także uwagę na ogromne znaczenie ilustracji książkowej dla najmłodszych, tym bardziej, że odgrywa ona niezwykle ważną rolę w edukacji dzieci. Od wielu lat informują o tym zarówno pedagodzy, psycholodzy, jak i sami ilustratorzy książek dla najmłodszych. Warstwa ilustracyjna jest bowiem przejawem sztuki, zrozumiałym i lubianym przez dzieci; rozwija poczucie estetyki i wrażliwości na piękno, rozbudza wyobraźnię i zachęca do własnych poszukiwań. Obcowanie z obrazem to jedna z pierwszych form edukacji, jakiej poddawane jest dziecko już od etapu niemowlęstwa. Nauka poprzez obrazy i symbole graficzne zaczyna się bowiem zanim jeszcze dziecko nauczy się komunikować ze światem za pomocą mowy i na długo przedtem zanim zacznie operować pismem [21]. Zdają sobie z tego sprawę nauczyciele i bibliotekarze i pod tym kątem przygotowują dydaktyczne materiały naukowe.

Rola aktywnego uczestnictwa dziecka w przyswajaniu informacji

Odbiór świata przez dziecko, określane mianem spontanicznie kierowanej informacji wizualnej opiera się nie tylko na poznawaniu wzrokowym, lecz także na aktywizacji różnych doznań zmysłowych – motorycznych, słuchowych, obrazowych [22]; stąd wśród materiałów graficznych przygotowywanych dla najmłodszych w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie znalazł się filmik instruktażowy (Il. 1, Il. 2), którego bohaterami są wymyślone postaci: Wiki, Faziego i Dziecioła. Wraz z nimi dzieci podróżują po bibliotece i zapoznają się z elektronicznymi publikacjami oraz procesem digitalizacji. Oglądając poszczególne sekwencje filmiku dziecko dowiaduje się, że wśród tradycyjnych form korzystania z biblioteki znajdują się i te nowoczesne (z użyciem dedykowanego komputerowego sprzętu).

Bibliotekarze nie mogą także zapominać, że „kontakt poznawczy z rzeczywistością uzyskujemy od pierwszej chwili tylko dzięki praktyce. Praktyka odsłania przed człowiekiem różne strony rzeczywistości, stawia przed nim określo-

ne zadania poznawcze, dostarcza mu materiału wrażeniowego.” [23] Ponadto „Percepcja dzieł plastycznych to nie tylko spostrzeżenie jakości wizualnych, ale i treści oraz wartości artystyczno- estetycznych dzieła. Wymaga ona od człowieka postawy czynnej (aktywnej), zaangażowanej, twórczej.” [24]

Aby zrealizować ten postulat wśród materiałów graficznych wykorzystywanych przez dzieci podczas zwiedzania Biblioteki Głównej Uniwersytetu Pedagogicznego znalazła się mapka (dwie edycje Il. 3, Il. 4) z pozostawionymi miejscami na pieczątki. Dziecko zaproszone jest do zadania — misji; odwiedza poszczególne Oddziały Biblioteki, mając na celu zdobycie pieczętek z każdego miejsca. Wprowadza to element przygody, zdrowej rywalizacji, daje satysfakcję. Dziecko po zebraniu wszystkich pieczętek czuje dumę oraz zadowolenie z wykonania zadania.

Biblioteczne materiały graficzne przygotowywane dla najmłodszych charakteryzują się jasnymi, „żywymi”, kontrastowymi kolorami (Il. 5), zawierają elementy znane lub „miłe” dzieciom (np. motywy zwierząt: sowa, postać Koziołka Matołka). Dzieci (jak to było zaznaczone wyżej) preferują obrazy o wyraźnych formach, konturach i kolorach. Ważny jest także humor (ułatwiający zapamiętywanie nowych informacji) oraz przewaga elementów graficznych nad tekstowymi. W materiałach pojawiają się również postaci dzieci (w stylizacji rysunku — nie fotografii), z którymi najmłodsi odbiorcy mogą się utożsamić, tym bardziej, że do niektórych materiałów dołączone zostało hasło: „Zostań przyjacielem biblioteki!” (Fot. 1). Także kształt materiałów promocyjnych, np. wycięty kartonik w kształcie sowy (Fot. 1) stanowi dla najmłodszych element atrakcyjniejszy wizualnie niż standardowy, prostokątny format ulotki. Materiały te „ocieplają” stereotypowy obraz biblioteki (tu: biblioteki akademickiej). Okazuje się, że miejsce to pełne jest „tajemniczych zakamarków”, dzieci są tam mile widziane, mało tego — są uczestnikami pewnej „podróży”, która niesie ze sobą także walor edukacyjny. Bibliotekarze stają się przewodnikami w drodze po nowym, nieznanym miejscu. Natomiast materiały wizualne przemawiają motywami i kolorami, z którymi dziecko jest zaznajomione, całości towarzyszy zaś przyjacielska/rodzinna atmosfera.

Biblioteki a wspieranie rozwoju emocjonalnego najmłodszych

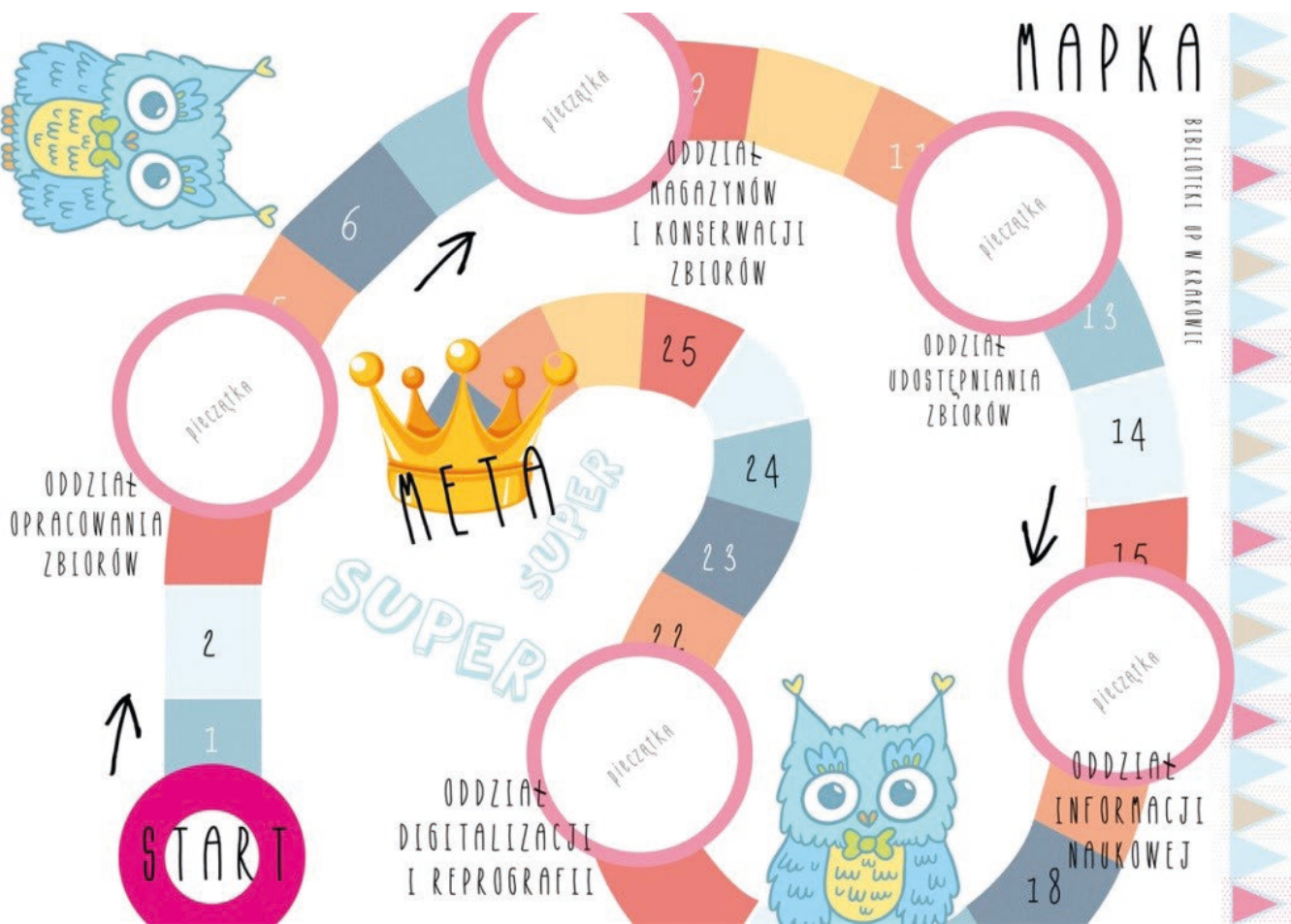
Nie należy zapominać, iż kształtowanie emocjonalności dzieci w wieku przedszkolnym jest niezwykle istotne w ich prawidłowym i harmonijnym rozwoju [25]. Pamiętać o tym muszą także i bibliotekarze. Rozwój poznawczy dziecka, jego inteligencja czy nabyta wiedza, to nie wszystko. Niski poziom umiejętności odczytywania stanów emocjonalnych u innych i brak empatii mogą zaburzać czy utrudniać relacje z drugim człowiekiem.

Jak zauważa Jolanta Heller, emocje wpływają na naszą motywację do działania, wytrwałość w tym działaniu, decydują o gratyfikacji celów, o umiejętności współzycia w grupie, wdrażają nasze myśli w czyn.

Il. 1, 2. Przykłady *Print Screenów* do filmików instruktażowych o korzystaniu z Biblioteki Cyfrowej BG UP w Krakowie. Źródło: opracowanie i projekt materiałów — B. Kasińska (filmiki instruktażowe powstały w ramach współpracy Oddziału Informacji Naukowej BG UP z Oddziałem Digitalizacji i Reprografii BG UP).

Il. 3. Projekt mapki do zbierania pieczątek (forma zabawy, czynnego udziału dziecka w poznawaniu poszczególnych jednostek biblioteki, dziecko aktywnie bierze udział w zwiedzaniu tego miejsca, zbierając przy tym pieczątki z poszczególnych oddziałów). Źródło: opracowanie i projekt — B. Kasińska.

Il. 4. Inny projekt mapki do zbierania pieczętek (forma zabawy, czynnego udziału dziecka w poznawaniu poszczególnych jednostek biblioteki, dziecko aktywnie bierze udział w zwiedzaniu tego miejsca, zbierając przy tym pieczętki z poszczególnych oddziałów). Źródło: opracowanie i projekt — B. Krasieńska.

Stymulowanie rozwoju emocjonalnego dzieci poprzez gry i zabawy dydaktyczne jest zatem jednym z podstawowych zadań współczesnej dydaktyki (w tym i biblioteki). Rozwijanie emocjonalności dzieci, tak jak i innych sfer jego rozwoju, musi być celowo i systematycznie kształtowane oraz wspierane przez organizowanie zajęć i zabaw stymulujących prawidłowy rozwój społeczny. Tak samo jak staramy się wyposażać dzieci w pewien ogólny zasób wiedzy i pomagamy im zdobywać różne umiejętności, stosując wiele metod, tak samo należy wyposażać je w wiedzę dotyczącą ich emocjonalności oraz pomóc w rozwinięciu sposobów radzenia sobie z własnymi emocjami [26]. Pomóc w tym może stały kontakt bibliotekarza z rodzicami czy nauczycielami, inicjowanie spotkań autorskich w bibliotekach (z pisarzami, ilustratorami dla najmłodszych), także odpowiednio przygotowana literatura (uwzględniająca etapy rozwoju najmłodszych), posiadająca walory merytoryczne i estetyczne.

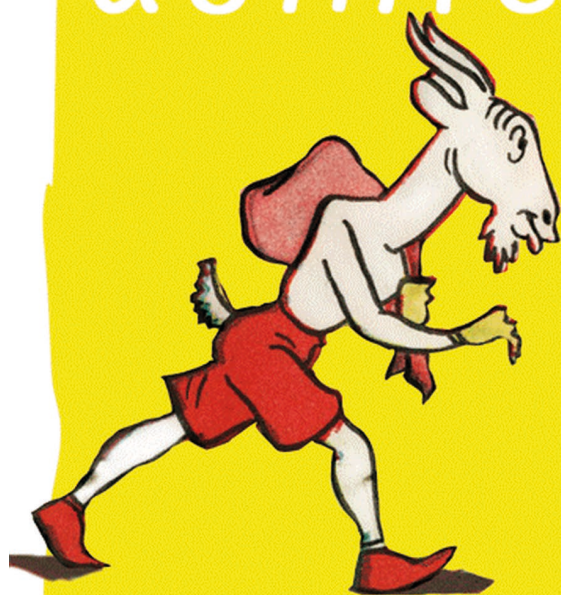
Biblioteka Główna Uniwersytetu Pedagogicznego

9.01-7.02
2014

w holu
Biblioteki

wystawa

Datę wam największy skarb-
uśmiech

w 130
rocznicę urodzin
Kornela

Makuszyńskiego

w w w . b g u p . k r a k o w . p l

Il. 5. Jeden z projektów plakatu, tu: do wystawy bibliotecznej z okazji „130 rocznicy urodzin Kornela Makuszyńskiego”. Źródło: opracowanie i projekt — B. Krasieńska.

Zdj. 1. Wydrukowane materiały promocyjne, rozdawane dzieciom z okazji odwiedzin w bibliotece. Źródło: opracowanie i projekt materiałów — B. Krasieńska. Fot. B. Krasieńska.

Zakończenie

Dzieła sztuki, elementy wizualne „wychowują” estetycznie ludzi samym już odbiciem i uobecnieniem swojej zawartości, aktualizując w nich przeżycia, poprzez które estetyczna jakość i wartość każdego wytworu może stać się dla nich bezpośrednio wyczuwalna oraz poprzez przeżycie estetyczne doświadczona i zaznana [27]. Biblioteki, wprowadzając do swoich programów szkoleń i promocji te elementy (rozwijając sferę wizualizacji informacji) biorą w tym procesie udział. Nie zapominając, iż wprowadzanie w rozmaite sfery kultury wymaga dostępu do ich nośników i rodzących je sytuacji [28], wzrasta rola pierwszych inicjacji czytelniczych, które to niejednokrotnie mają niebagatelny wpływ na przyszłe szkolne doświadczenia najmłodszych.

Bibliotekarze mając na uwadze to, iż w wieku przedszkolnym funkcjonują trzy formy tych inicjacji: zabawy książką (oglądanie, manipulowanie, zabawę kartkami-puzzle itp.), zabawy słowem, które mogą być połączone z ruchem, inscenizacją, deklamacją, opowiadaniem, rozmową, a także czytanie baśni, opowiadań lub wierszy dla dzieci [29], wychodzą naprzeciw oczekiwaniom najmłodszych czytelników i rodziców. Za pomocą odpowiednio spreparowanego komunikatu wizualnego w bardziej efektywny sposób trafiają do młodych umysłów. Elementy sztuki (niejednokrotnie wykorzystywane w bibliotekach),

które ze względu na właściwości wychowawcze i terapeutyczne oraz wymiar ludyczny i hedoniczny stanowią narzędzie uniwersalne [30], wzbogacają tym samym dzisiejszą promocyjną ofertę bibliotek.

Należy także pamiętać o tym, iż środki wyrazu artystycznego stanowią wspólną podstawę edukacji plastycznej i arteterapii (w tym biblioterapii). Bez nich edukacja i terapia nie mogłyby się uzupełniać i wzajemnie wspierać [31]. Natomiast praca bibliotekarza (w pewnym wymiarze także i wychowawcy estetycznego) polega na odkrywaniu i ujawnianiu przed odbiorcą świata artystycznej wyobraźni tak, aby niedoświadczony czytelnik mógł dostrzec, przeżyć, osiąść wartości i wiadomości, które mu się poprzez sztukę (sferę wizualną) i kulturę prezentuje i ofiarowuje [32]. Biblioteki (nie tylko akademickie) zaopatrzone są zatem w szereg instrumentów i narzędzi dydaktycznych, za pomocą których mogą bardziej efektywnie dotrzeć do najmłodszych odbiorców oraz mieć pozytywny wpływ na ich szkolne doświadczenia i rozwój.

Przypisy

- [1] J. Papużńska, *Inicjacje literackie : problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Warszawa, 1981, s. 12.
- [2] Analiza dotyczy uczniów szkół podstawowych.
- [3] Wszystkie materiały zaprojektowane zostały przez autorkę niniejszego tekstu.
- [4] B. Kiełtyka-Zajac, A. Zajac, *Słowo i obraz w procesie kształcenia w młodszym wieku szkolnym : kwestie transformacji tekstualności w wizualizację*. In J. Kida (red.), *Problemy kształcenia literackiego w edukacji wczesnoszkolnej*, Rzeszów, 1997, s. 171.
- [5] Problemy te poruszone zostały m.in. w tekście: B. Krasieńska, *Plakat jako narzędzie kształtowania opinii publicznej oraz zachowań społecznych : analiza problemu na wybranych przykładach*. In H. Batorowska (red. nauk), *Kultura informacyjna w ujęciu interdyscyplinarnym. T. 1, Teoria i praktyka*, Kraków, 2015, s. 86-97.
- [6] M. Petry-Węclawowicz, *Edukacja plastyczna dawniej : programy, metody, inicjatywy pozaszkolne do 1914 roku*, Kraków, 2001, s. 11.
- [7] J. Papużńska, *Inicjacje literackie : problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Warszawa, 1981, s. 13.
- [8] R. Arnheim, *Sztuka i percepcja wzrokowa : psychologia twórczego oka*, Łódź, 2013, s. 60.
- [9] J. Papużńska, *Inicjacje literackie : problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Warszawa 1981.
- [10] Określenie *biblioterapia* zostało wprowadzone przez Samuela M. Crothersa w 1916 r., ale oprócz tego używa się takich terminów, jak: literaturoterapia, ukierunkowane czytelnictwo, bibliopsychologia, dobieranie książek, doradztwo biblioteczne, biblioteka terapeutyczna (por. W. Szulc, *Arteterapia : narodziny idei, ewolucja teorii, rozwój praktyki*, Warszawa, 2011, s. 130). Definicja biblioterapii opublikowana w 1949 r. przez Caroline Shrodes jest powszechnie znana w środowisku polskich arteterapeutów. Opisuje ona biblioterapię następująco: „jest to proces dynamicznej

interakcji zachodzącej między osobowością czytelnika a literaturą, prowadzony pod kierownictwem osoby udzielającej pomocy (helper) i posiadającej odpowiednie wykształcenie w tym kierunku” (por. C. Shrodes, *Bibliotherapy : a theoretical and clinical-experimental study*, Berkeley 1950. Cyt. za: S. Krzyśka, *Lecznicza moc poezji — poezjoterapia* [on-line], 2014 [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: <http://akant.org/archiwum/36-archiwum-miesiecznik-literacki-akant-2014/akant-2014-nr-3/3944-sawomir-krzyka-lecnicza-moc-poezji-poezjoterapia>).

- [11] E. Marek, *Arteterapia jako metoda wspomagająca pracę wychowawczą*. In M. Knapik, W. A. Sacher (red.), *Sztuka w edukacji i terapii*, Kraków, 2004, s. 108.
- [12] J. Papuzińska, *Inicjacje literackie : problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Warszawa, 1981, s. 18.
- [13] Tamże, s. 19.
- [14] S. Kościelecki, *Współczesna koncepcja wychowania plastycznego*, Warszawa, 1979, s. 23.
- [15] S. Szuman, *Rola działania w rozwoju umysłowym małego dziecka*, Wrocław, 1955, s. 8.
- [16] G. Krajewska, *Uczyć obrazami — materiały wizualne w procesie dydaktycznym w kształceniu zintegrowanym* [on-line], 2013 [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: <http://jows.pl/sites/default/files/Krajewska.pdf>.
- [17] Tamże.
- [18] Tamże.
- [19] Tamże.
- [20] Tamże.
- [21] *Rola ilustracji książkowej w wychowaniu dzieci*. In Zielona Grupa [on-line], 2016 [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: <http://zielonagrupa.pl/rola-ilustracji-ksiazkowej-w-wychowaniu-dzieci>.
- [22] H. Krauze-Sikorska, *Edukacja przez sztukę : o edukacyjnych wartościach artystycznej twórczości dziecka*, Poznań, 2006, s. 150.
- [23] K. Martel, *O marksistowsko-leninowskiej teorii poznania*, „Myśl filozoficzna”, 1953, nr 1/7, s. 286. Cyt. za: S. Szuman, *Rola działania w rozwoju umysłowym małego dziecka*, Wrocław, 1955, s. 115.
- [24] T. Rogalewicz, *Interpretacja wybranych obrazów surrealistycznych przez dzieci w wieku 7-10 lat*. In S. Popek, R. Tarasiuk (red.), *W kręgu teorii i praktyki edukacji plastycznej*, Lublin, 1995, s. 188.
- [25] J. Heller, *Wspieranie rozwoju emocjonalnego w edukacji najmłodszych* [online], 2016 [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:BwlRPoi2VikJ:www.odz.edu.pl/files/Artykul%20520.doc+&cd=49&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b>.
- [26] Tamże.
- [27] S. Szuman, *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa, 1990, s. 7.
- [28] A. Górniok-Naglik, *W dialogu sztuki z edukacją*, Toruń, 2007, s. 39.

- [29] J. Truskołaska, *Wychować miłośnika książki czyli czytelnictwo i okolice*, Tychy, 2007, s. 116.
- [30] T. Rudowski, *Edukacja i terapia przez sztukę : arteterapia w świetle teorii doznań transakcyjnych*, Warszawa, 2013, s. 9.
- [31] Tamże, s. 19.
- [32] Z. Kruczkowska, B. Stano, *Artysta nauczycielem i animatorem kultury : wybrane problemy kultury plastycznej XX i XXI wieku*, Kraków, 2013, s. 28.

Bibliografia

- [1] Arnheim R., *Sztuka i percepcja wzrokowa : psychologia twórczego oka*, Łódź 2013.
- [2] *Dzieci nie słyszą!*. In *Nasza biblioteka* [on-line], [2004] [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.czytanie.pl/index.php?strona=1-5>.
- [3] Górniok-Naglik A., *W dialogu sztuki z edukacją*, Toruń 2007.
- [4] Heller J., *Wspieranie rozwoju emocjonalnego w edukacji najmłodszych* [online], 2016 [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:BwlRPoi2VikJ:www.odz.edu.pl/files/Artykul%2520.doc+&cd=49&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b>.
- [5] Kiełtyka-Zajac B., Zajac A., *Słowo i obraz w procesie kształcenia w młodszym wieku szkolnym : kwestie transformacji tekstualności w wizualizację*. In J. Kida (red.), *Problemy kształcenia literackiego w edukacji wczesnoszkolnej*, Rzeszów 1997.
- [6] Kościelecki S., *Współczesna koncepcja wychowania plastycznego*, Warszawa 1979.
- [7] Krajewska G., *Uczyć obrazami — materiały wizualne w procesie dydaktycznym w kształceniu zintegrowanym* [online], 2013 [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: <http://jows.pl/sites/default/files/Krajewska.pdf>.
- [8] Krauze-Sikorska H., *Edukacja przez sztukę : o edukacyjnych wartościach artystycznej twórczości dziecka*, Poznań 2006.
- [9] Kruczkowska Z., Stano B., *Artysta nauczycielem i animatorem kultury : wybrane problemy kultury plastycznej XX i XXI wieku*, Kraków 2013.
- [10] Marek E., *Arteterapia jako metoda wspomagająca pracę wychowawczą*. In M. Knapik, W. A. Sacher (red.), *Sztuka w edukacji i terapii*, Kraków, 2004, s. 104-117.
- [11] Martel K., *O marksistowsko-leninowskiej teorii poznania*, „Myśl filozoficzna”, 1953, nr 1/7, s. 286. Cyt. za: S. Szuman, *Rola działania w rozwoju umysłowym małego dziecka*, Wrocław 1955.
- [12] Papużńska J., *Inicjacje literackie : problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Warszawa 1981.
- [13] Petry-Węclawowicz M., *Edukacja plastyczna dawniej : programy, metody, inicjatywy pozaszkolne do 1914 roku*, Kraków 2001.
- [14] Rogalewicz T., *Interpretacja wybranych obrazów surrealistycznych przez dzieci w wieku 7-10 lat*. In S. Popek, R. Tarasiuk (red.), *W kręgu teorii i praktyki edukacji plastycznej*, Lublin, 1995, s. 185-207.

- [15] *Rola ilustracji książkowej w wychowaniu dzieci*. In Zielona Grupa [on-line], 2016 [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: <http://zielonagrupa.pl/rola-ilustracji-ksiazkowej-w-wychowaniu-dzieci>.
- [16] Rudowski T., *Edukacja i terapia przez sztukę : arteterapia w świetle teorii doznań transakcyjnych*, Warszawa 2013.
- [17] Shrodes C., *Bibliotherapy : a theoretical and clinical-experimental study*, Berkeley 1950.
- [18] Szulc W., *Arteterapia : narodziny idei, ewolucja teorii, rozwój praktyki*, Warszawa 2011.
- [19] Szuman S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1990.
- [20] Szuman S., *Rola działania w rozwoju umysłowym małego dziecka*, Wrocław 1955.
- [21] Teodorczyk A., *Pomiędzy sztuką a edukacją : ilustracja w książkach dla dzieci i młodzieży* [on-line], 2014 [dostęp: 2016-11-14]. Dostępny w World Wide Web: http://stgu.pl/stgu_files/Files/Anna_Teodorczyk_Pomiędzy_sztuką_a_edukacją_poprawiona.pdf.
- [22] Truskolaska J., *Wychować miłośnika książki czyli czytelnictwo i okolice*, Tychy 2007.

